

ר' אמיר ספוקויני

סדר קדימויות בין אבלים

- א. הקדמה
- ב. המקור לקדיש יתום ומעלתו
- ג. מספר הקדישים
- ד. זמני אמירת קדיש
 1. כמה זמן אומרים
 2. באלו ימים אומרים - שבת ויום טוב
 3. יארצייט - יום השנה
- ה. מיהם האומרים קדיש
 1. קדימויות בין אבלים
 2. תקופת האבלות
 3. מעמד האבלים
 3. קירבה למת
 - ז. סיכום - המנהג כיום

א. הקדמה

פעמים רבות בבואנו לבית הכנסת, רואים אנו מחזה שכית. אבל הנמצא בשנת אבלותו, הרגיל לעבור לפני התיבה בכל יום, ולעומתו, יהודי שהגיע יום השנה שלו (יארצייט) על אביו, מתווכחים ביניהם על הזכות לעבור לפני התיבה, וכל אחד מהם טוען שהשליחות נזקפת לזכותו. במקרה הטוב מסתיים הויכוח בויתור של אחד הצדדים או בפשרה, אך לא אחת מסתיים הוא בכעס וברוגז, רחמנא ליצלן. וכך הוא המצב גם במקומות, שמקפידים שרק אחד אומר קדיש. וזו רעה חולה ראיתי, שישנם אבלים המתקוטטים ועושים מחלוקת בבית הכנסת בשביל הקדיש! הלא כל מטרת הקדיש היא לתקן את עוון חילול השם ולקדש שם שמיים, ולבסוף, אדרבה, על ידו מוסיפים חילול השם חלילה. בעיות נוספות, הקיימות במקומות, שכל האבלים אומרים יחד את הקדיש: כיצד ינהגו האבלים על מנת שכולם יאמרו יחד, ושיהיו עשרה אנשים, שעונים לכל אחד?

וכיצד יעשו הקהל בזמן שכל אבל אומר קדיש בקצב אחר, למי יענו - אחר כל אחד ואחד, או רק אחרי אבל אחד עד הסוף?
 על שאלות אלו ננסה לעמוד, בעזרת החונן לאדם דעת, במאמר זה. נעסוק בעיקר בקדיש יתום ולא בשאר הקדישים, וגם בעניין זה אין בכוונתי לדון בכל ההלכות, אלא רק בפרטים הרלוונטים לבעיות שהועלו.

ב. המקור לקדיש יתום ומעלתו

המקור הראשון בו אנו מוצאים התייחסות לקדיש (לעילוי נשמת) הוא במסכת סופרים (יט, יב):

לאחר שיגמור החזן תפילה של מוסף, הולך לו אחורי דלתי של בית הכנסת, או בפני הכנסת, ומוצא שם האבלים וכל קרוביו ואומר עליהם ברכה ואחר כך אומר קדיש.

והסבירו הראשונים, ש"ברכה" פירושה "עלינו לשבח", וכיוון שיש בה פסוקים, היא מחייבת אחריה אמירת קדיש. חכמים תיקנו, שקדיש זה יהיה מיועד ליתומים, וכן פסק הרמ"א: "ואומרים קדיש יתום אחר עלינו" (אורח חיים קלב, ב). יוצא, איפוא, שעיקר אמירת קדיש יתום הוא בסוף התפילה.
 מקור נוסף, שבו אף מודגשת מעלת הקדיש, מצאנו במספר מקומות¹. נביא מקור זה כפי שמופיע במנורת המאור (נר א כלל א, חלק ב, א):

מעשה ברבי עקיבא, שהיה מהלך בבית הקברות, ופגע בפחם אחד שהיה טעון עצים על כתפיו, והיה מרהיט בהם כסוס. גזר עליו רבי עקיבא והעמידו. אמר לו: בני, מה לך בעבודה קשה כזאת?... אמר לו: מת אותו האיש, ובכל יום ויום מוסרין אותו לחטוב עצים, ונותנין אותו באש. אמר לו: מה היתה מלאכתך בחיך? אמר לו: גבאי המס הייתי, והייתי נושא פנים לעשירים ומצער את העניים, ולא עוד, אלא שבעלתי נערה מאורסה ביום הכיפורים... אל תעבבני, שמא ירגזו עלי בעלי הפורענות. ולאותו האיש אין לו תקנה ולא כלום פדיון, אלא שמעתי שהיו אומרים: אלו היה לו בן שהיה עומד בציבור, והיה אומר בציבור: 'ברכו את ה' המבורך', היו מתירין אותו מן הפורענות... מיד תפסו רבי עקיבא לבנו... והושיבו לפניו ללמדו תורה, ולא היה לומד, עד שישב עליו בתענית ארבעים יום... וקרא באל"ף ביי"ת, עד שהוליכו לביתו

1. מסכת כלה (פרק ב), תנא דבי אליהו זוטא (סוף פרק יז), ריב"ש (סימן קטו), כלבו הלכות אבל (פרק ח, א) ועוד. ויש גירסה במקום רבי עקיבא - רבי יוחנן בן זכאי.

ולמדו ברכת המזון וקריאת שמע ותפלה והעמידו, והתפלל בציבור ואמר: 'ברכו את ה' המבורך'... באותה שעה התירוהו מן הפורענות, ובא אותו האיש בחלום, ואמר לרבי עקיבא: תנוח דעתך בגן עדן, שהצלתי מדינה של גהינם.

ממקור זה למדו חכמים כמה דינים: כתב הכלבו (פרק ח, א) שעל ידי הקדיש שהוא אומר יתגדל ויתקדש, פודה את אביו מן הפורענות. ועוד הוסיף (שם):

ועל זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא, כך שנים עשר חדש, וגם להפטיר בנביא. ויש שמתפללין כל מוצאי שבת תפלת ערבית, לפי שבאותה שעה חוזרין הרשעים ששבתו בשבת לגהנום ואפשר שתגן עליהם אותה תפלה.

והביאו דבריו הבית יוסף (יורה דעה שעו ד"ה וכתב עוד) והרמ"א (שעו, ה). כתב בבנימין זאב (סימן רא), שאת הקדיש שאחר "ובא לציון" אומרים האבלים, כלומר, מכאן הם עוברים לפני התיבה, אם אינם יכולים להתפלל את כל התפילה. וכן פסק הרמ"א (שם), שאבל שידוע להתפלל כל התפילה עדיף שיתפלל הכל, ואם אינו יודע או שאינו יכול להתפלל הכל - יתפלל, לכל הפחות, מ"אשרי ובא לציון". תקנת קדיש לבדו, היא רק לקטנים או לעמי ארצות, שאינם יודעים לומר כל התפילה. וכן פסק בגשר החיים (פרק ל, ז, ו)².

אמנם, אחד מן האחרונים (יוסף דעת סימן שעו) כתב, שעדיף שיתפלל רק "אשרי ובא לציון" כל השנה, ולא כל התפילה. טעמו הוא שכל שמידת הזין מתוחה כנגדו, חס וחלילה, אין זה סימן יפה להיות שליח ציבור. אך כאמור, המנהג הנפוץ הוא כדברי הרמ"א. כתוב בדברי מלכיאל (חלק ד): "מי שמזלזל בכבוד אבותיו ואינו רוצה לומר קדיש - קל הוא, אך אין בית דין כופין אותו".

ג. מספר הקדישים

בספר שיבולי הלקט (הלכות אבלות) מביא בשם כמה ראשונים, שכל ציבור וכל יחיד צריך לשמוע בכל יום לכל הפחות שבעה קדישים. והגאונים כתבו שהוא על שם הפסוק: "שבע ביום הללתיך" (תהלים קיט, קסד).

2. לעניין לעבור לפני התיבה בשבתות וחגים, ראה לקמן עמודים 192-3.

לעומתו, בספר שיורי ברכה (סימן שעו, ז) כתב, שנהגו לצוות לבניהם לומר שמונה קדישים ביום, כנגד מה שכתוב בזהר, שהקדיש מועיל לשעתא ופלגא, ורוצים להציל לי"ב שעות. בספר כף החיים (אורח חיים נה, ס"ק א) מביא בשם האר"י, שיש לשמוע י"ב קדישים ביום (ששה בשחרית וששה במנחה וערבית). אך מנהגנו כיום, לומר ביום חול י"ג קדישים כנגד י"ג מידות. בשבת מוסיפים עוד קדישים לפני תפילת מוסף ולאחריה, ולאחר קבלת שבת, כך שבשבת מספר הקדישים גדול יותר (נפקא מינה להמשך)³.

ד. זמני אמירת קדיש

1. כמה זמן אומרים

ממעשהו של רבי עקיבא משמע, שצריך לומר קדיש י"ב חודש⁴. וכך אכן כתבו הכלבו והרמ"א שהובאו לעיל. הטעם בדבר, כפי שמבואר בגמרא (ראש השנה יז, א), כיוון שמשפט הרשעים י"ב חודש, וכל י"ב חודש גופו קיים ונשמתו עולה ויורדת. וכותב הרמ"א (שעו, ה), שכבר נהגו לומר קדיש רק י"א חודש, כי אין זה מכובד שיחזיק אביו ואימו לרשעים. ולא יוסיף אפילו יום אחד מן החודש הי"ב, כיוון שיום אחד חשוב חודש (באר היטב, אורח חיים קלב, ה)⁵. מעיר הפתחי תשובה (יורה דעה שעו, ט), שאם ידוע לו שהוריו היו רשעים או שהם עצמם בקשו ממנו - יכול לומר קדיש י"ב חודש. בשיורי ברכה (סימן שעו, ח) מביא את מנהג האר"י, שבא ליישב את מעשהו של רבי עקיבא - שנהגו לומר קדיש י"ב חודש פחות שבוע אחד, כדי לא לפגוע בכבודם של אביו ואימו. אם כן, מחד גיסא אומרים י"ב חודש, ומאידך גיסא לא משלימים לגמרי, שלא יהיה כמשפט הרשעים. כמדומני, שזה המקור למנהג הספרדים, שמפסיקים בתחילת חודש י"ב שבוע ואחר כך משלימים החודש (ילקוט יוסף חלק ז, כג, ג). אך לעומתם, כתב בספר גשר החיים לגר"ם טיקוצ'ניסקי (פרק ל, ט, ג), שיחידים נוהגים כן, אך המנהג לומר י"א חודש אפילו השנה מעוברת. עוד כתב השיורי ברכה, שגם אם אדם אחר אומר קדיש ולא הבן - נהגו שאומרים רק י"א חודש ולא יותר.

2. באלו ימים אומרים - שבת ויום טוב⁶

3. יש להעיר כאן הערה שאינה ידועה - חצי הקדיש שלאחר קריאת התורה, שייך בעיקרון לאבלים, ורק אם אין אבלים אומר אותו בעל הקורא.
4. אם מונים מיום המיתה או מיום הקבורה - זו מחלוקת באחרונים ואינה מעניינתנו.
5. יש מן האחרונים (מובא בשדה חמד, אבלות קסב) שרצו להוריד יום אחד או יומיים גם מהחודש הי"א, אך לא התקבל מנהג זה.
6. האמור כאן הוא גם לעניין לעבור לפני התיבה.

כתב בספר בנימין זאב (סימן קסא), שיש מקפידים להימנע מלומר קדיש בראש חודש, בשבת וביום טוב תוך שנת האבל. אך ניתן להביא ראיה להיפך, מתשובת הר"י מקורביל, שכתב, ששמע טועים אומרים, שלא יועיל כל כך קדיש בשבת או תפילה, כמו קדיש של נער ביום חול. וטעות הוא! שאם יועיל קדיש חסר, כל שכן שיועיל קדיש שלם ושאר התפילה השלמה שיתפלל הבן בשבת או בחול. מכאן עולה, שבשבת אומרים גם קדיש יתום וגם עוברים לפני התיבה. ומוסיף בבנימין זאב, שכך הוא מנהג האשכנזים.

אמנם, בשו"ת מהרי"ל (סימנים כב; לו) כתב, שהמנהג שהאבל אינו עובר לפני התיבה בשבת ובראש חודש ובכל בוקר שיש בו הלל, כיוון שהציבור נמצא בשמחה. מדבריו עולים כמה דברים:

- א. בכל יום שהוא אומרים קדיש יתום.
 - ב. בשבת, ביום טוב, בראש חודש ובכל יום שיש הלל - אין האבל עובר לפני התיבה.
 - ג. ביום שיש הלל - רק בשחרית אינו עובר לפני התיבה, וייתכן שבשאר תפילות היום עובר.
- הדרכי משה (שעו, ס"ק ט) כתב שהמנהג כמהרי"ל, וכן פסק גם ברמ"א על השולחן ערוך (שעו, ה).
- יש מהאחרונים, שרצו ללמוד מכאן, שאבל לא עובר לפני התיבה בכל יום שאין אומרים בו תחנון. אולם, בביאור הלכה (אורח חיים קלב, עמוד 30) הורה, שאבל יכול לעבור לפני התיבה גם ביום שאין בו תחנון, ורק ביום שאין בו "למנצח" לא יעבור, חוץ מערב יום כיפור.
- לעומת כל אלה, בשו"ת מאיר נתיבים (שאלה פ) האריך להתיר לאבל להתפלל גם בשבת וביום טוב, כפשט דברי הר"י מקורביל⁷.
- בספר כלבו על אבלות לר"י גרינוולד (עמוד 370), מביא מנהגים שונים בעולם, שחלקם לא אומרים קדיש בראש חודש, חנוכה ופורים, אך אומרים בשבת וביום טוב, וחלקם נוהגים בדיוק להיפך, ועוד כל מיני חילוקי מנהגים. הוא עצמו הכריע בקהילתו, שלא יאמרו קדיש בשבת וביום טוב, כדי למנוע חילול שבת, אם לא שהוא מתפלל קבוע בבית הכנסת.
- עוד כתוב בספר המהרי"ל (שם), שהאבל יכול לעבור לפני התיבה גם בימים נוראים, אם אין אחר במקומו, ופסקו הש"ך (שעו, יד) להלכה. ובתשובת נודע ביהודה (אורח חיים לב) העיר, שימי הסליחות אינם בכלל הימים הנוראים.
- המנהג שאנו נוהגים כיום, כפי שכותב בגשר החיים (פרק ל, ט, א), לומר קדיש בכל יום, אך לא לעבור לפני התיבה, כמנהג המהרי"ל והרמ"א.

3. יארציט - יום השנה⁸

7. עיין עוד בעניין זה במשנה ברורה תרעא, ס"ק מד בשם הפרי מגדים - המערכת.
8. אין כוונתי להיכנס כאן לכל פרטי הדינים ביארציט, אלא רק למנהגים העיקריים.

כתב הכלבו (הלכות אבל פח, ב) בשם התשב"ץ, שישנה מצוה להתענות ביום שמת בו אביו או שמתה בו אימו, ומצוה לומר קדיש. וכן פסק הרמ"א (שעו, ה; תב, יב). וכמה הסברים נאמרו בזה: האר"י - הקדיש שאומרים תוך י"ב חודש הוא להעלות אביהם מגהינם לגן עדן, וביום היארצייט הקדיש הוא להעלותו בגן עדן ממדרגה אחת למדרגה גבוהה יותר. ויש מייחסים זאת למה שאמרו חז"ל (תענית כט, א): "מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב".

ממנהגי היום: מתפלל הבן ביום היארצייט שלוש תפילות ואומר הקדישים. וכן עולה לתורה, ואם אין קריאת התורה באותו היום - עולה ביום שקודם (וממילא, את הקדיש שלאחר הקריאה אומר הוא, כיוון שקדיש זה שייך בעיקרו לאבלים). ישנם עוד מנהגים רבים, אך הם אינם רלוונטים לדיוננו. כמו כן, ישנם מנהגים שונים ליארצייט שחל בשבת, והמנהג המקובל בקהילות אשכנז, שגם אם נופל יארצייט בשבת - מתפללים ואומרים הקדישים. וכך כתוב בגשר החיים (לב, ב).

ה. מיהם האומרים קדיש

מתוך המעשה של רבי עקיבא (לעיל), ומדברי הגמרא בסנהדרין (קד, א): "ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא", משמע כי עיקר אמירת הקדיש הוא דווקא הבן על אביו ואימו. וכך כתב בבנימין זאב (רא-רב):

אין מקום לקדיש זה רק על אביו או אימו, ואם יש בזה מנהג אחר - אין לילך אחריו אם לא שהוא מנהג ותיקין. ויש מקומות שאם אין אבל בבית הכנסת, אומר אחד שאין לו אב ואם בעד כל מתי ישראל.

לכן, במקרה שבאים אבלים על שאר קרובים ורוצים לומר קדיש, האבל על אביו או אימו יכול לדחותם בטענה שגוזלים אותו. וכן פסק הרמ"א (שעו, ה), שעיקר מקומו של הקדיש הוא דווקא של הבן על אביו או אימו, אך הכל הולך אחר המנהג ובלבד שיהיה מנהג ותיקין. מדברי הראשונים, שאמרו שקדיש נתקן לקטנים ואילו הגדולים צריכים לעבור לפני התיבה עולה, שגם יתום קטן אומר קדיש על אביו ואימו, ואם אינו יודע - גדול אחר מקריא לו והקטן חוזר אחריו, ועונים הקהל אמן על דברי הקטן. ואף על פי שבגשר החיים הביע הסתייגות מכך, כוונתו לקדישים של שליח הציבור, אך בקדישים שלפני התפילה ולאחריה - מסכים גם הוא.

במקרה שאין בנים, אלא בנות: בתשובת חוות יאיר (סימן רכב) נשאל על אדם שנעדר וציווה שבתו תאמר עליו קדיש. והשיב שמדינא ראוי היה שהבת תאמר קדיש, כיוון שגם באמירתה יש תועלת ונחת רוח לנפש, אך כיוון שזה בפני רבים יש חשש שיחלש כח המנהגים בישראל, ומוטב שלא תאמר. וכן כתב בתשובת כנסת יחזקאל (באר היטב, אורח

חיים קלב, ה), שבת לא תאמר קדיש כלל בבית הכנסת, אלא אם כן עושים לה מניין לעצמה בביתה. אך רוב האחרונים חולקים גם על זה, וסוברים שיש באמירת קדיש של בת שטות וחוכא ואטלולי (בית לחם יהודה שעו, ה), ולכן אין לה לומר קדיש כלל אף בביתה. תקנתה - שתלך לבית הכנסת, ותענה אמן בכוונה רצויה על כל הקדישים.
 בן הבן ובן הבת (נכדים) - כתב המהרי"ק (שורש מד):

בן הבן אינו חייב לומר קדיש על זקנו, דקדיש הוא משום כבוד האב ואין בן הבן חייב בכבוד זקנו. ולכן אינו חייב לומר קדיש, אלא כאיש אחר - אלא שנהגו כן.

וכן כתב בפתחי תשובה (שעו, ז), בשם תשובת רמ"א ותשובה מאהבה, והם לא חילקו בין בן הבן ובין בן הבת. אך בתשובת כנסת יחזקאל (באר היטב קלב, ה) טען על פי שיטתו, שכשם שלבת אין אף קדיש, כך לבן הבת אין אף קדיש. והעיר בבית הלל (סימן שעו), שמעמד הנכדים אינו מועדף ממעמדם של אבלים אחרים על שאר קרובים. וכך הוא מדייק מהמהרי"ק ומהרמ"א שהביאו דבריו, שבמקום שנהגו ששאר קרובים גם אומרים קדיש, אם יש אבל על אביו או אימו יעשו פשרה. ומשמע, שלא מחלקים בין בן הבן ושאר קרובים. אמנם, למסקנה הוא חוזר בו, ואומר שבן הבן יעשה פשרה עם הבן ולא שאר קרובים עם הבן, ובן הבן יעשה פשרה עם שאר קרובים (דינו כנגדם כבן).

ואם אין נכדים, יאמר האב על בנו, אף על פי שזה נגד הגמרא בסנהדרין, ואם לאו - שאר קרובים. אך הנודע ביהודה (תנינא, אורח חיים סימן ח) התנגד שהאב יאמר קדיש על בנו, כיוון שאין אברהם מציל את ישמעאל. אולם בשבות יעקב (חלק ב) כתב, שדברים אלו מוסבים על בן שעובד עבודה זרה, ובמקרה רגיל יכול האב להציל את בנו. לכן, אומר האב קדיש על בנו.

שכיר - הבית יוסף (סוף סימן תג) מביא בשם ר' יוחנן דטריווי"ש, מקרה על מפגש בין אומרי קדיש ואחד מהם היה על:

אחת היתה זקנה שנח נפשה בעיר ולא עזבה בן ולא בת. וקרוביה שכרו אחד שיאמר קדיש עבור נפשה.

ממקרה זה למדו האחרונים (כף החיים נה, ל), שאם אין קרובים - שוכרים אחר בעבורו. והמגן אברהם (אורח חיים קלב, ב) כתב, שמדברי הבית יוסף משמע, שיש יותר זכות לשכור בשכר ולא שיאמר אחר בחינם. וכן מובא בכמה אחרונים, שאם הבן אינו יכול לומר קדיש או שאינו רוצה, עדיף שישכור אחר בשכר מאשר שיאמרו שאר קרובים, כיוון ששלוחו של אדם כמותו (ויתכן שייחשב האחר כבן ממש לענין קדימותו). וצריך השכיר לומר בבוקר קודם התפילה, שכל הקדישים שיאמר בזה היום יהיו לעילוי נשמת פלוני.

בשו"ת אגרות משה (יורה דעה ב, רנד) כתב, ששכיר יכול להיות גם לכמה אנשים בו זמנית, ובלבד שיצא, שאומר קדיש לכל אחד בנפרד, ואין יותר אנשים ממספר הקדישים (ולכן ראוי

לו שירשום על מי אומר כל קדיש). אך יש מהאחרונים, כמו אבן יעקב (סימן נ), שו"ת באר משה (ד, צז) ודומיהם, שכתבו שכיוון שקדיש אחד עולה לכמה מתים - השכיר יכול לומר קדיש אחד על כמה מתים, ויכול להשכיר עצמו ליותר אנשים ממספר הקדישים. כתוב בשו"ת חלקת יעקב (ג, קנז), שאפילו מי שאבל על אביו ואימו, יכול להשכיר עצמו בשנת אבלותו לומר קדיש בעד אחר. ישנן עוד שאלות רבות באחרונים על השכיר, אך אין זה מענייננו. לעומת כל אלו, כתב החתם סופר בתשובה (חלק יורה דעה סימן שמה), שאין שום זכייה לשכיר לומר קדיש בשביל האבל, וטעמו - שכל דין קדימויות בקדיש מבוסס על דין שותפות (ואין כאן מה להאריך). ומדייק דבריו אלו מדברי הרמ"א, שהזכיר רק קרובים ולא הזכיר שכיר. אך, כאמור, כבר נהגו היום למצוא אומר קדיש בשכר, במקרה שאין מי שיאמר.

ו. קדימויות בין אבלים

כאשר באים אנו לדון בקדימויות בין אבלים, יש לחלק תחילה בין אמירת הקדיש ובין לעבור לפני התיבה. אמירת קדיש - יש להתחשב במספר פרמטרים:

1. תקופת האבלות (תוך שבעה, תוך שלושים יום, תוך י"ב חודש, יום הפסקה, יארצייט).
2. מעמד האבל (תושב, אורח).
3. קירבה למת (בן, בן הבן, שאר קרובים, שכיר).

1. תקופת האבלות

העקרון המנחה בקדימויות בין אבלים, בתקופות שונות של אבלותם, הוא על פי הדין המתוח באותה תקופה, ועד כמה זקוק המת להמתקת דינו מדינה של גהינם. ולכן, אבל הנמצא תוך שבעה⁹ קודם לכולם, כיוון שאז הדין מתוח ביותר. אבל תוך שלושים יום קודם לאבל תוך י"ב חודש, ליארצייט (לקמן נראה חילוקים בזה) ולאבל ביום ההפסקה (היום האחרון של החודש הי"א). יארצייט קודם לאבל תוך י"ב חודש, כיוון שבו שייכים שני טעמים (ראה לעיל - יארצייט) וקודם לאבל ביום הפסקה.

אבל ביום הפסקה - מצד הדין אין לו שום עדיפות, אך מכיוון שנהגו שאומרים קדיש רק י"א חודש, וכביכול מותר הוא לאבלים האחרים על חודש של אמירה, נהגו האבלים לתת

9. תוך שבעה נחשב גם אם פגע הרגל באמצע והופסקה אבלות שבעה, לעניין קדיש ממשיכה עדיפותו כל שבעת ימים אלו. וכן לעניין שלושים, שממשיך לספור שלושים גם אם פגע הרגל באמצע. לעניין מי ששמע

לו באותו היום את כל הקדישים והתפילות. אך טעם זה שייך רק באבל תוך י"ב חודש, שאכן מרוויח מהפסקתו, אך יארציט, אבל תוך שלושים או תוך שבעה - שלא מרוויחים דבר מוויתורו (שהרי ממילא קודמים לו) - אינם נדחים מפניו ואין לו שום קדיש ותפילה. יארציט כנגד אבליים - כתב המהרי"ל (סוף הלכות תפילה): יארציט מול אבל תוך שבעה - אין לו שום קדיש, וכן פסק הרמ"א (שעו, ה). ומעיר הש"ך (שעו, ט) בשם ספר המנהגים, שאפילו אם האבל תוך שבעה הוא נוכרי (לא מקומי) הוא דוחה את היארציט. הביאור הלכה (אורח חיים קלב, עמוד יז) מביא מקרה בו ליארציט יהיה קדיש אחד מול אבל תוך שבעה - אבל קטן שבא לבית הכנסת או גדול היושב שבעה בבית הכנסת, אז יש ליארציט קדיש אחד (מהתפילה). ואם יש הרבה יארציטים, נידחים אלו לגמרי. עוד כתב המהרי"ל (שם), שיארציט מול אבל תוך שלושים יום - יש לו קדיש אחד. יארציט מול אבל תוך י"ב חודש - כל הקדישים והתפילות שלו. וכן פסק הרמ"א. לעומתו, בספר המנהגים כתב, שיארציט מול אבל תוך שלושים, וכל שכן אבל תוך י"ב חודש - כל הקדישים והתפילות שלו.

המשאת בנימין מביא סתירה בדברי ספר המנהגים (ש"ך שעו, ח ובט"ז שעו, ד): מדבריו לעיל משמע, כי יארציט עדיף מאבל תוך שלושים יום. אך בהמשך דבריו בספר המנהגים משמע להיפך, שכתב:

אבל תוך י"ב חודש תושב, מול יארציט אורח - מקבל היארציט קדיש אחד. אבל תוך י"ב חודש תושב, מול אבל תוך שלושים יום אורח - חולקים שווה בשווה. ומכאן משמע שאבל תוך שלושים יום חמור יותר מיארציט!

נחלקו הש"ך והט"ז בהסבר תירוץ המשאת בנימין על ספר המנהגים:

הט"ז - בעיקרון, **אבל תוך שלושים יום חמור מיארציט**, ואם אפשר לתת לשניהם, כגון בשבת שיש קדישים רבים, נותנים ליארציט שלישי והאבל מקבל שני שלישים. אך במקרה שלא ניתן לתת לשניהם - ניתנת עדיפות ליארציט מטעם 'עבר זמנו בטל קורבנו'. אם כן, החילוק בין הרישא והסיפא - חילוק בין שבת ויום חול, והט"ז מקבל חילוק זה להלכה. הש"ך מבין את חילוקו של המשאת בנימין בספר המנהגים באופן שונה:

ברישא מדובר במקרה בו יש הרבה בעלי יארציט, ואז דוחים את האבל תוך שלושים, וכל שכן תוך י"ב חודש, לגמרי. בסיפא מדובר ביארציט אחד שאז אבל תוך שלושים יום עדיף עליו. הש"ך עצמו אינו מקבל חילוק זה בדברי ספר המנהגים, ומציע פתרון אחר לסתירה - לפי ספר המנהגים אכן **יארציט חמור מאבל תוך שלושים יום**, וכל שכן מאבל תוך י"ב חודש, וזה מה שכתוב ברישא. ומה שכתוב בסיפא שאבל תוך שלושים יום חמור מיארציט, זה במקרה שהם אורחים, ואז טוענים נגד היארציט האורח - הרי ידעת תאריך זה, ומדוע

שמועה קרובה, וצריך לישוב שבעה ושלושים - אין לו עדיפות כדין בן שבעה או בן שלושים, אלא מיום המיתה עצמו (ש"ך שעו, ח; ביאור הלכה אורח חיים קלב, עמוד 28).

באת אלינו? טענה זו אינה שייכת לגבי אבל תוך שלושים יום אורח. לכן, ליארציית מספיק קדיש אחד, והאבל תוך שלושים חולק שווה בשווה.

הש"ך, לדינא, מקבל את חילוקו של המשאת בנימין, ולכן אבל תוך שלושים יום דוחה יארציית ויש ליארציית רק קדיש אחד (בגשר החיים כותב שהיחס הוא 1:3), אך במקרה שיש הרבה בעלי יארציית או שיש דוחק בקדישים - דוחה היארציית לגמרי את האבל תוך שלושים, מהטעם של 'עבר זמנו בטל קורבנו' (לגבי אבל תוך שבעה ראה לעיל), וכן פסק בגשר החיים (פרק ל, י, ג).

תקופות שוות¹⁰ - כתב בביאור הלכה (אורח חיים קלב, עמוד טו), שאם שני האבלים שרויים באותה תקופת אבלות, יטילו גורל ביניהם באופן שיצא, שכולם יאמרו בשווה. זה באופן שאינם יכולים להתפלל לפני העמוד, אך אם יכולים שניהם להתפלל לפני העמוד - יטילו גורל ביניהם, באופן שאחד יתפלל עד "אשרי ובא לציון", והאחר ימשיך משם עד סוף התפילה ויאמר הקדישים שבסוף. ואם אחד יכול להתפלל והאחר לא יכול, או שאינו מרוצה לקהל - המתפלל אינו מפסיד זכותו בקדישים, ומשתתף בגורל.

ובגשר החיים (פרק ל, י, ד) הציע פתרון אחר - שיאמרו כולם ביחד, באופן שישמעו את כולם בצורה ברורה (ועיין לקמן - המנהג כיום).

כתב הרמ"א (סוף סימן שעו), כי במקרה שיש אבלים בתקופה שווה, אך אבל אחד הגיע למקום זה מאוחר יותר - יש לו עדיפות, כל שלושים יום מיום הקבורה.

בספר עמק ברכה כתב, שמי שקודם לחבירו לעניין קדיש ותפילה, אין לו לעשות חסד עם חבירו ולוותר לו זכותו, כיוון שזכות זו שייכת למת, אם לא במקום שחבירו יצטער על זה מאד.

2. מעמד האבלים

כתב מהרי"ל (סוף הלכות תפילה), שנוכרי (אורח) דינו כאחד מבני העיר לעניין קדיש. אך האגור (סימן שלד) כתב בשם מהרי"י מולין (שו"ת החדשות סימן כח), דבכל מקום יש לילך בקדיש זה אחר המנהג, ובמקום שאין מנהג - יכולים התושבים לעכב על האורחים מלומר קדיש יתום.

הבית יוסף (סוף סימן תג) מביא מקרה בשם הרב רבי יוחנן דטריוו"ש, על שלושה אבלים בעיר אחת: אחד שגר בעיר זו ואומר קדיש על אימו שמתה בעיר זו, אחד העובד בעיר וגר בשכירות ואומר קדיש על אימו שמתה בעיר אחרת, ואחד שאומר קדיש בשכירות על זקנה שמתה בעיר זו. וקבע רבי יוחנן בקהילתו, שמי שהוא בן העיר וגם המת היה בן העיר הוא עדיף על כולם, שיש לו זכותו וזכות המת (ואפילו גר בשכירות). מי שהוא בן העיר - אך המת לא היה בן אותה עיר, וכנגדו אחד שגם מתו היה בן העיר - חולקים הקדישים ביחס של 1:3.

10. ושניהם תושבים. ולעניין שני אבלים תוך שבעה - אפילו אחד קטן ואחד גדול, אפילו אחד תושב ואחד אורח (ש"ך שעו, יג).

ואם אינו גר כלל בעיר, אף על פי שהמת היה בן עיר ונקבר בעיר - אין לו קדיש כלל מול בני העיר. משמע ממנו, שנהג שאורח אין לו אף קדיש במקום תושבים. ופסק הרמ"א (שעו, ה), שנוכרי, אם הוא כאחד מבני העיר או לא, לעניין קדיש - תלוי במנהג המקום - כמהרי"ל. ובספר המנהגים (מובא בש"ך שעו, יא) כתב, שגם במקום שנהגו שתושב דוחה את האורח לגמרי, מכל מקום בפעם ראשונה יש רשות לנוכרי להתפלל ולומר קדיש יתום פעם אחת. הש"ך (שם) מסייג זאת ואומר, שבאותה פעם דינו כתושב תוך י"ב חודש, וכנגד תושב תוך שלושים יום או תוך שבעה - אין לאורח כלום. ולעניין המנהג המקובל - כתבו בספר המנהגים ובביאור הלכה (אורח חיים קלב, עמוד 30), שאם ישנו תושב ואורח, ושניהם תוך שבעה - יחלקו בשווה הקדישים והתפילות. תוך שלושים יום, תוך י"ב חודש, יארציט - דוחה התושב לגמרי את האורח מלהתפלל ולומר קדיש על העמוד (אך בפריסת שמע וקדיש שעל הפתח, שניהם שווים ויחלקו בגורל). ומכל מקום, נותנים לאורח פעם ראשונה לומר קדיש ולעבור לפני התיבה. וכן כתב בגשר החיים (פרק ל, י, ט).

יארציט תושב ובן שלושים אורח - יקבל היארציט שני שלישים והאורח שלישי. יארציט אורח ובן שלושים תושב או בן י"ב חודש תושב - יש ליארציט רק קדיש אחד (הטענה נגדו - ידעת התאריך, מדוע באת אלינו?). בן שלושים אורח ובן י"ב חודש תושב - שניהם שווים ויחלקו בשווה. בן שלושים תושב, יארציט תושב ויארציט אורח - יש לאורח קדיש אחד (וטענתו - לקחתי הקדיש מהאבל תוך שלושים ולא מהיארציט). מי מוגדר תושב? מהתשובה שהביא הבית יוסף בשם רבי יוחנן דטריווי"ש עולה, כי אין לקבוע על פי מקום המיתה והקבורה, אלא על פי מקומו של האבל או של האומר. אמנם, אם המת גם הוא מקומי, יש לכך עדיפות כפי שנתבאר לעיל, וכך כתב גם בביאור הלכה (אורח חיים קלב, עמוד טז):

אינם נקראים תושבים בשביל אביהם שדר בפה וגם נקבר שם, רק אותם הדרים תוך הקהלה.

ומי נחשב כגר בתוך הקהילה? גם זה מובא באותה תשובה של רבי יוחנן דטריווי"ש שכתב:

דע, כי אין הדבר תלוי בפרעון המס. אם אין לו ודר בעיר, אף על פי שדר בעיר בשכירות, מכל מקום נקרא בן חלק.

וכעין זה כתב הביאור הלכה (שם):

ואפילו עניי העיר שיש להם דירת קבע, כולם חשבינן כתושבים. אם אדם קובע דירתו תוך הקהלה - אז משעה שהוא חייב לישא בעול עם דרי הקהלה חשיב תושב.

יוצא, איפוא, שהקריטריון להיקרא תושב, אינו תלוי בתשלומים או בדירה קבועה, אלא בנשיאה בעול עם ציבור הקהילה. מכאן עולים חילוקים נוספים:

- א. מי שיש לו מלמד בביתו ואין לו אשה ובנים במקום אחר - נחשב תושב.
- ב. יתום שאין לו אב ואם במקום אחר, שגדל אצל אדם בעיר אפילו בשכר - נחשב תושב.
- ג. נערים ובחורים הלומדים בישיבה, אפילו יש להם הורים במקום אחר, וכן אברך הלומד בישיבה, אף על פי שיש לו אשה ובנים במקום אחר - ישיבתם נחשבת מקום קבוע, ומקרי תושב.

עוד כתב הביאור הלכה (שם), שמי שקבוע בבית כנסת אחד תמיד, ובא להתפלל בבית כנסת אחר באותה עיר - האבלים שבאותו בית כנסת יכולים לדחותו ואפילו הוא אבל תוך שבעה - שגרוע מאורח, כיוון שיש לו מקום להתפלל.

3. קירבה למת

ראינו לעיל את דברי המהרי"ק, שעיקר עניינו של קדיש הוא בן האומר על אביו ואימו. לעניין שאר קרובים שיאמרו קדיש על קרוביהם (שאינם הוריהם) - הדבר תלוי במנהג. המהרי"ק מדגיש, שדבר זה תלוי במנהג ותיקין, ולא מספיק שעשו זאת פעם אחת. ומוסיף המהרי"ק, שכבר נהגו שכן הבן אומר קדיש, וכן איש אחר שאינו קרוב כלל אומר קדיש בשביל אדם אחר, אפילו במקום שיש אבלי אב ואם, אלא שאין נוטלים כל כך קדישים כמו אבלי אב ואם, ותמיד עושים פשרה שיטול הנוכרי (במקרה זה - אבל שאינו על אב ואם) שלישי או רביעי, והשאר לאבלי אב ואם. ובן הבן נוטל קדיש אחד ואבלי אב ואם יטלו שני קדישים.

הרמ"א הביא את שני המנהגים: האחד - שאומרים הקרובים קדיש רק כשאינו אבלי אב ואם; והאחר - שאומרים הקרובים קדיש על קרוביהם גם כשיש אבלי אב ואם, ועושים פשרה ביניהם שלא יקחו קדישים כמו אבלי אב ואם, אלא פחות. והכל תלוי במנהג ותיקין. ובפתחי תשובה (שעו, ז) כתב בשם תשובה מאהבה, שאם יש בן, ולעומתו קרוב על קרובו או שכיר על אדם אחר ייטול בן הבן שני שלישים, והאחרים שלישי. ובבית הלל (שעו) ראינו לעיל שטען, שהפשרה שצריכים האבלים לעשות, היא רק בין הבן לבן הבן, ולא לשאר קרובים ושכיר, ובין בן הבן לשאר קרובים ושכיר.

וכן פסק בגשר החיים (פרק ל, י, ז), שהבן דוחה כל הקרובים והשכירים, חוץ מבן הבן שמקבל שלישי. אלא שהוסיף, שיש הנוהגים שאם השכיר או הקרוב אומרים קדיש בתוך השבעה של הנפטר או ביום היארצייט - נותנים להם חלק מהתפילה (מ"אשרי ובא לציון") או קדיש אחד מהקבועים (לאחר "אין כאלוקנו"). כל זה, אם האבל הבן הוא בתוך י"ב חודש, אך אם הוא תוך שלושים יום, וכל שכן תוך שבעה - אין להם כלום.

יש מהאחרונים שרצו לומר, שאם הבן אינו יכול להתפלל או שאינו יכול לומר קדיש בעצמו, ושכר לו אחר שיאמר קדיש - יש לאותו שכיר דינו של הבן, כיוון ששלוחו של אדם כמותו. ונהגו שנותנים לשכיר דין של בן הבן.

וכאמור, יש להזכיר את שיטת החתם סופר, שסובר שאין לשכיר שום זכות כנגד אבליים אחרים.

דין נוסף, המובא בהקשר לקירבה, מובא במהרי"ל (סוף הלכות תפילה) - אם יש שלושה אחים האבליים על אביהם, וכנגדם אבל אחר גם הוא על אב ואם, היתה הווא אמינא שהוא יקבל חצי והאחים יתחלקו בחצי; קא משמע לן, שחולקים כולם בשווה. וכך פסק הרמ"א (שעו, ה).

ויש להעיר כאן שתי הערות:

א. רשות נתונה לכל הנדחים (ובכללם האורחים) להוסיף מזמורי תהילים אחר התפילה או לפניה ולומר קדיש.

ב. כתב החתם סופר (יורה דעה סימן שמה) בשם השב יעקב, שכל מי שאומר קדיש שמגיע לחבירו - לא הועיל לעצמו ולא הפסיד לחבירו, דמכל מקום עולה לנשמת מי ששייך לו.

כל האמור לעיל הוא לעניין קדיש, ובעיקרון לעניין התפילה סדר הקדימויות חופף. לכן, אם יש לאבל עדיפות על פני אבל אחר ביחס של 3:1, יתבטא הדבר בתפילה, שהאבל העדיף יתפלל מההתחלה עד "אשרי ובא לציון", והאחר משם עד הסוף. ויש להזכיר כאן, שאם אחד יכול להתפלל והאחר אינו יכול - זה שיכול לא הפסיד זכותו בקדישים. אולם, כבר כתב המהרי"ק (שורש מד):

אבל בעניין התפילה העניין שווה, דאין זה תלוי כלל אלא ברצון הקהל
דהתפילה היא שלהם, ואין ראוי להיות שלוחם אלא מרצונם, ולכן במי שרצו
יתפלל.

וכעין זה כתב בביאור הלכה (אורח חיים קלב, עמוד טו). אך כנגדם כתב החתם סופר (יורה דעה סימן שמה):

ובעניין התפילה שכתב מהרי"ק דתליא בציבור, נראה לי היינו בזמניהם,
שהיה שליח ציבור מוציא רבים, ואין אדם נעשה שלוחו בעל כרחם. אך בזמן
הזה - כבר כתב המגן אברהם שהכל תלוי בממונים, והיינו לקבל שליח ציבור
קבוע. אבל האבליים, כיוון דבזמן הזה אין כאן דין שליחות והווי רווח
שבשותפות - לאו כל כמינייהו דקהל להפקיע כח מי שאין בו פסול או גמגום
לשון והוא ראוי להתפלל, לומר שלא יתפלל.

לכן, לפי החתם סופר, גם בתפילה יש להקפיד על סדר עדיפויות ואין לקהל לעכב אבל מלהתפלל, אלא אם כן הוא פסול או מגמגם. בסיום דבריו באותה תשובה, גם הוא מודה

שאין מקום לאלומות בדבר זה, כיוון שקדיש ותפילה עולים לכמה מתים. ואם קדיש או תפילה שייכים לאבל אחד - לא ייגרע חלקו במה שאחר יתפלל.

ז. סיכום - המנהג כיום

בעניין התפילה - כאמור, יש עניין רב שאבל יעבור לפני התיבה לכל הפחות מ"אשרי", ולא יסתפק באמירת קדיש. וכבר נהגו בכל הקהילות, שלעניין התפילה משתדלים לשמור על סדר קדימויות בין אבלים, ואם כמה רוצים לחלוק ביניהם, האחד מתחיל ומתפלל עד "אשרי ובא לציון", והאחר - משם עד סוף התפילה. אך אם אחד מהאבלים אינו רוצה או שאינו יודע, אין להקפיד על קדימויות, ויתפלל מי שבקי ויודע התפילה על בוריה. כמו כן, אם אין בעיות חריגות של אבל זה או אחר - אל לציבור לעכב את אחד האבלים מלעבור לפני העמוד (כפי שאמר החתם סופר).

בעניין אמירת הקדיש - בזה חלוקים המנהגים: בשו"ת דברי איגרת (סימן ז) תיקן שבמדינתו כל האבלים יאמרו יחד קדיש, וטעמיו - שלא לבייש מי שאינו יודע, ולא ליצור מחלוקות במקום שיש הרבה בעלי חיובים, ומנהג זה שיבחו היעב"ץ בסידורו. וכתבו כולם, שיש להקפיד לאמרו מילה במילה בשווה, שלא יקדים אחד את חברו.

וכבר יצא החתם סופר (אורח חיים סימן קנט) נגד מנהג זה בטענה, שעיקר הזכייה אינה באמירה, אלא במה שעונים אחריו הקהל, ולכן ינסה כל אחד לחטוף ראשון את האמן, ונמצאו מקלקלים במקום בונים. לכן, ממליץ הוא שרק אחד יאמר קדיש, על פי סדר קדימויות.

מנהג קהילות ספרד, שכולם אומרים קדיש יחד, ומקפידים לומר כולם בשפה ברורה ובנעימה, וכולם בשווה. וכיום, עינינו הרואות שגם בקהילות אשכנז (למעט בתי כנסת בודדים) נוהגים שכל האבלים אומרים קדיש יחד. אלא, שבניגוד לספרדים, ברוב המקומות כל אבל אומר לעצמו, בולע חלק מהמילים או שאומר בשקט, ואין כאן אמירה בשווה. דבר זה גורם שלא יהיה מניין העונה לכל קדיש, וכן רעש ובלבול שלם בבית הכנסת, כך שאין שומעים כלום.

הפתרונות המוצעים: אם אין לחץ של חיובים - רק אחד יאמר בקול ובשפה מתונה. יש לחץ של חיובים - יתקבצו כל האבלים למקום מרכזי אחד ויאמרו קדיש יחד, או שאחד יאמר בקול והאחרים יחזרו אחריו מילה במילה בשקט.

וכתב בגשר החיים (פרק ל, י, טו), שיש לאבלים לזכור שני כללים:

א. קדיש עולה לשני מתים ויותר.

ב. קדיש עולה למי ששייך לו ולא לאומרו.

אז נקל יהיה להם לסדר הקדישים אפילו שרק אחד אומר קדיש.

במקום שכמה אומרים קדיש לא בשווה, כיצד יעשו הקהל?

כתב בספר הלכות קטנות (חלק ב סימן מז), שאם האבלים אומרים, האחד בתוך כדי דיבור של האחר, ניתן לענות אמן אחר הראשון או האחרון, ויעלה לכולם. אך אם אינם אומרים תוך כדי דיבור - צריך לענות אמן אחר כל אחד ואחד.